

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור כב: חזרה מהצלה - היקף ההיתר

א. הקדמה

בשיעור הקודם ראינו את שני המקורות, עדות לקידוש החודש וחזרה לאחר פעילות הצלה, שהיוו את הביסוס להתיר חילול שבת ליוצאים להציל.

ברם, השאלה היא האם ההיתר הוא רק באיסורי דרבנן או שמא גם באיסורי תורה? כלומר, האם מותר לאנשי ההצלה ללכת רק אלפיים אמה שהוא איסור תחומין דרבנן, או שהותרו להם גם איסורי תורה, כגון הליכה עד הבית אף יותר מאלפיים אמה או הוצאה מרשות לרשות?¹

עוד יש לדון, לשיטה הסוברת שההיתר הוא גם באיסורי תורה, יש להבין מהי סברת ההיתר, הרי עתה אין חשש של פיקוח נפש כלל, אי"כ הרי זה כ'אין חולה לפנינו' ומדוע יש להתיר איסורי תורה?

עמוד הימיני (סימן יז אות ח):

וראשית נסורה נא לראות יסוד הכלל שכבר דברנו בו לעיל שמתירים עכשיו לחלל את השבת משום נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, כי לכאורה תמוה מהיכן למדנו כלל זה שהותר לחלל על דבר שאינו לפנינו, ולעשות מעשה שבו עצמו אין משום צורך הצלת הכלל.

בשיעור זה נעסוק בשאלות אלו, ולפני כן נציג את השאלות בהן עסקו הפוסקים

~ שו"ת אגרות משה (או"ח סימן פ):

הנה בדבר אלו שנתאגדו בנוא-יארק וברוקלין לחבורה להצלת נפשות, באשר שכמה פעמים אירע בכאן שאוכלוסי ישראל בחסד השי"ת הם מרובין, שאדם אחד בין בבית בין ברחובות פוסק מלנשום וכשמביאין לו שמה תיכף מיכל חמצן ועוד מיני כלים מדברים המועילין תיכף ממש הוא הצלה גדולה... אבל עיקר מה שיש לדון הוא לענין החזרה לביתו ממקום החולה כשהוא במקום רחוק ואי-אפשר לילך רגלי ואף אם אינו רחוק כל כך אבל הוא בלילה שיש לחוש לילך רגלי מצד הרוצחים שמצוין עתה ולהישאר שם

¹ יש שסברו שמחלוקת זו, האם יש להתיר חזרה מפעילות הצלה באיסורי תורה או רק באיסורי דרבנן משום הסיבה שמא ינמצאת מכשילם לעתיד לבוא, תלויה בשאלת היסוד האם שבת 'הותרה' או 'דחוייה' - לדעת הרב שלמה קלוגר בשו"ת ובחרת בחיים (סימן צט), אין להתיר חזרה מפעילות הצלה באיסורי תורה שכן לדבריו שבת היא רק 'דחוייה'; שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לב): "ולכאורה נראה, שיש לומר שהדבר תלוי בדחוייה או הותרה שבת בפיקוח נפש. שזה ברור שלענין עדות החדש הותרה שבת מכיון שאתה מתיר לחלל שבת אף בנראה בעליל משום חשש הכשלה לעתיד לבוא. והרמב"ם סובר, שגם בפיקוח נפש בשבת כך ועל כן השתמש בטעם זה גם כאן. והסוגיא דעירובין סוברת שדחוייה שבת אצל פיקוח נפש, ועל כן לא השתמשה בטעם זה"; שו"ת ציץ אליעזר (חלק כב סימן צח): "ואי"כ הרי ישנם מהפוסקים דסבירא להם גם דשבת הותרה בפיקוח נפש ולא רק דחוייה. ויוצא אליבא דידהו, שיש מקום להתיר אליבא דידהו [וביתר הרחבה] בכל כגון דא בשאלה של פיקוח נפש גם איסור דאורייתא, כפי שמתיר האגרות משה. והדברים ארוכים". אולם, יש הסוברים שאין כל קשר בין שאלת 'הותרה' ו'דחוייה', שכן היא נשאלת במסגרת דיני פיקוח נפש, אך כאן המסגרת היא ינמצאת מכשילם לעתיד לבוא, ראו: שו"ת שאילת יעבץ (ח"א סימן קלב), שלדבריו גם אם שבת 'דחוייה', מכל-מקום יש להתיר איסורי תורה בחזרה מפעילות הצלה מן הטעם ינמצאת מכשילם לעתיד לבוא: "שאני הך חילול שבת דבוודאי מותר הוא אף שלא לצורך השעה משום חששה דלאחר זמן"; עמוד הימיני (סימן יז אות ג) חלק על דברי הרב הרצוג שטען שההיתר תלוי במחלוקת היסודית, וטען הרב ישראלי שגם לדעת הרמב"ם הסובר ששבת 'דחוייה', מכל-מקום יש להתיר איסורי תורה במסגרת ינמצאת מכשילם לעתיד לבוא: "ואין לזה שום שייכות לשאלת דחוייה או הותרה, והרי גם אם סוברים הותרה לא נתיר מה שאין בו צורך לקידוש החודש או לענין פיקוח נפש, ואם ננקוט שאין למתיר אלא בשביל דבר הקיים ונצרך כבר בשבת זה אין כאן מקום להתיר אף אם הותרה. מאידך, אם יש איזו שהיא סברה להתחשב עם הלעתידי לבוא, גם למאן-דאמר דחוייה יש מקום להתיר... ויפה עשה הרמב"ם שהשמיט את הסברה של פיקוח נפש, כי למעשה לא זהו המתיר כאן, אלא עיקר המתיר הוא הנמצאת מכשילן".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

כל השבת ואף רק זמן גדול כעד היום, ואף באם כשיצטרך לשהות בזה זמן גדול יש לחוש שבני ביתו לא יניחוהו בפעם אחר וגם שהוא עצמו יתרשל, אם יש להתיר לבוא בחזרה בנסיעה ברכב. וזה פשוט, שבמקום ריבוי האוכלוסין שמצוי שאפשר ליארע לעוד אינשי שיש צורך גם למיכל כי לא הכינו עוד מיכל שיש צורך גדול להביא המיכל בחזרה ברכב, אבל הנידון הוא כשיש עוד מיכל בהמקום שנמצאים חברי אגודת הצלה זו וגם יש עוד חברים מאגודת הצלה זו שהוא רק לעניין איש זה אם רשאי לחזור בנסיעה ברכב בכלל, וגם אם ליכא נכרי שאפשר לסמוך עליו מצד חשש ההתרשלות.

~ שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כו) :

שאלוני בדבר חברת הצלה, דהסדר אצלם שקוראים כל פעם החבר היותר קרוב להחולה כדי שלא להשהות פיקוח נפש ומזה יוצא דלפעמים קוראים אחד כמה פעמים ביום אחד, וגם לפעמים צריכים ג' או ד' אנשים להצלת החולה המסוכן. ועתה נתעוררה השאלה בשבת קודש, אחר שכבר גמר התפקיד שלו עם החולה שהובילו בשלום לבית חולים, האם מותר לחזור לביתו עם הכלים אם יצטרך לעבור על איסור דאורייתא או דרבנן ע"י הנהגת המכוננית או איסור הוצאת כלי רפואה, דאם לא יעשה כן אם יקראו אותו עוד הפעם יהיה כאומן בלא כלים, כי ע"י זה יצטרכו לקרוא למי שיותר רחוק, ויהיה שהות בפיקוח נפש שמכריע כל דקה.

ב. היתר איסורי תורה

1. הרב יעקב עמדין

שו"ת שאילת יעבץ (ח"א סימן קלב) :

אפילו באיסור סקילה ניתנה שבת לדחות משום חשש מכשול. וכדקיימא לן נמי בכולן חוזרין בכלי זיינם אע"פ שאינם צריכים להם עכשיו אלא משום ספק העתיד לבוא. ואין לומר סכנת נפשות שאני, דתיקון המועדות נמי דבר גדול, והלא הוא דוחה שבת בכל אופן ואף מפני הספק ניתן לחללו בכל דבר. לפי שהדבר מסור לחכמים לעשות גדר וסייג לתורה, וכל מידות חכמים כן שהתירו כמה דברים סופן משום תחילתן. ולא תימא דרבנן בדרבנן היא, אלא דאורייתא וניתנה שבת לדחות בשבילה עפ"י התורה אשר יורו וגזרו החכמים כפי מה שיראה בעיניהם שהוא חיזוק והעמדה לדברי תורה, כגון זה יפה כוח בית דין בכל מקום. ומתנין לעקור דבר מן התורה אף בקום עשה משום מגדר מילתא.

2. הרב משה סופר

משנה ראש השנה (פ"ב מ"ו) :

מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועכבן רבי עקיבא בלוד. שלח לו רבן גמליאל, אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבוא.

? הרב משה סופר הקשה על רבן גמליאל שדחה את רבי עקיבא ונתן אפשרות לעדים לחלל שבת, הרי רבי עקיבא צודק שהוא מנע מהם חילול שבת באיסורי תורה?

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן רג) :

אלא שצריך עיון גדול, דהא בשבת היה מעשה והצילם מחילול שבת שלא לצורך... ואם כן כיון דבשבת היה הצילם מחילול שבת שלא לצורך מה שייך מעכב רבים מלעשות מצווה...
ודוחק לומר שלא היה בידם לא מקלות ולא צידה ואין חילול שבת אלא בתחומין דרבנן והם אמרו והם אמרו, וא"כ לרבי עקיבא דסבירא ליה תחומין דאורייתא שפיר עיכבם.

! הרב משה סופר עונה על שאלתו וטוען שיש להבחין בין חילול שבת עבור פיקוח נפש, לבין חילול שבת עבור עדות לקידוש החודש.

חילול שבת עבור פיקוח נפש הוא בגדר 'דחוייה' ולכן יש לצמצם את ההיתר בחילול שבת, לעומת היתר חילול שבת לעדות החודש שהוא היתר רחב יותר וכולל גם איסורי תורה.
לדבריו, סיבת ההיתר של רבן גמליאל 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא' מהווה סיבת היתר רחבה הרבה יותר מפיקוח נפש, והוא לומד זאת מדין 'קל וחומר', שאם בחילול שבת עבור פיקוח נפש שהוא 'דחוייה' הותר ליוצאים להציל לחזור מפעולת ההצלה משום שאל לא כן 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', אזי 'קל וחומר' בעדות החודש שהיא חמורה וההיתר בה רחב יותר, מותר לעדים לחזור בחילול שבת -

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן רג) :

אבל האמת יורה דרכו, דלמה לי תרי טעמי מכשילן לעתיד לבוא ומעכב רבים?
אלא על כורחך תרווייהו צריכים, והכי קאמר ליה הא מכשילן לעתיד לבוא וכשם שגוף עדות החודש דוחה שבת כקורבנות דמועדס כתיב... הכי נמי חששא דמכשילן לעתיד לבוא דוחה שבת, ק"ו מההולכים להציל לפיקוח נפש שהוא רק דחוייה בשבת... אפילו הכי התירו לחזור למקומן סופן משום תחילתן, כל-שכן דיחוי דקורבנות דהותרו בשבת... ק"ו דמשום מכשילן לעתיד לבוא דחיה שבת.
והשתא כיון דשבת כחול לגבי הני ארבעים זוגות ורבי עקיבא מעכבם, הרי מעכב רבים מלעשות מצווה, כנלע"ד... ומינה אי הוי קצת חשש חילול שבת לא הי' אומר מעכב רבים מלעשות מצווה.

במקום אחר כתב הרב משה סופר, שהמקור להיתר חילול שבת במקרים של 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', מבוסס על ראיית-פני העתיד שאם לא נתיר עתה את חילול השבת עבור קידוש החודש אזי יתבטל מוסד זה שכן העדים יימנעו מלבוא. כלומר, לעיתים החמרה בשמירת השבת תיצור הקלה בקידוש החודש שהוא יסוד חשוב -

שו"ת חתם סופר (ח"ו ליקוטים סימן טז) :

גבי מכשילן לעתיד לבוא, צריך טעם מנא לן לחלל שבת עבור זה?
ולפע"ד נפקא מקרא דמייתי פרק יום הכיפורים (יומא פה ע"ב) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת, אמרה תורה חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, הכא נמי כל מכשול העתיד ע"י זה יתחללו שבתות הרבה בקלקול המועדים וכן ע"י בייתוסים, על כן התירו לחלל שבת אחת כדי שישמרו שבתות הרבה.

« שו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן לט אות ב) :

ואם זהו הטעם, בוודאי מותר גם באיסור תורה, דזיל בתר הילפותא ובתר טעמא.²

² אולם, בהמשך דבריו כתב שו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן לט אות ו), שיש לצמצם את חידושו של החתם סופר להתיר איסורי תורה משום 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', והוא קיים רק ביחס לעדות קידוש החודש: "יש מקום לומר עוד שזהו דווקא גבי קילקול המועדות, ולא גבי פיקוח נפש".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. הרב משה פיינשטיין

לדעת הרב משה פיינשטיין, ההיתר לחלל שבת גם באיסורי תורה במקרה של חזרה מהצלה, היתר המבוסס על 'התירו סופם משום תחילתם' הוא היתר גם לאיסורי תורה

בבבלי ביצה (יא ע"ב) הובאו מקרים שונים שהתירו איסורים שונים משום 'סופן משום תחילתן':

ואמר עולא, שלושה דברים התירו סופן משום תחילתן, ואלו הן: עור לפני הדורסן, ותריסי חנויות, וחזרת רטייה במקדש.

על כך שואלים הראשונים, מדוע לא מנו גם את ההיתר של חזרה מפעילות הצלה, שגם במקרה זה 'התירו סופן משום תחילתן'? התשובה היא, שדין זה של חזרה מפעילות הצלה הוא דין פשוט³ -

רשב"א (ביצה יא ע"ב ד"ה בפלוגתא):

בפלוגתא לא קא מיירי - וא"ת, ואמאי לא קא חשיב הא דתנן בעירובין... כל היוצאין להציל חוזרין למקומן חכמה הבאה לילד והוי טעמא דהנך נמי משום דהתירו סופן משום תחילתן. ויש לומר, דהתם פשיטא דהא תנינן להו, וליכא למיתלינהו אלא בהתירו סופן משום תחילתן ומאי קמ"ל וכדפרכינן עליה הכא בהני תלת.

תוספות (עירובין מד ע"ב ד"ה כל):

כל היוצאין להציל חוזרין למקומן - הא דלא חשיב ליה בפ"ק דביצה גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן, דזה אינו חידוש, וכל הנהו צריכי כדאמרינן התם.

« השוואת הראשונים את ההיתר לחלל שבת בחזרה מפעילות הצלה לדין 'התירו סופן משום תחילתם' מהווה סיבת היתר גם שלא במקום סכנה, גם במקום בו אין פיקוח נפש עכשווי, לחזור לבית, וזאת משום 'התירו סופן משום תחילתם' -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן פ):

ופשוט שכוונת התוספות בזה שפשיטא להו דהוא משום דהתירו סופן משום תחילתן, אף דבגמרא אמר דלמא להציל שאני דהוא דווקא להציל מאויבים עכו"ם שנפלו על ישראל שיש לחוש שמא ירדפו אחריהם וכעובדא דמייתי שבאותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיין... והוא משום דלתוספות דגם סיפא דכל היוצאין להציל איירי גם בחכמה הבאה לילד והתירו אפילו לחזור למקומה, אף שליכא חשש סכנה כשתישאר שם שהוא רק משום דהתירו סופן משום תחילתן, וכן מפורש בחידושי הרשב"א בביצה.

פשיטא להו לתוספות ולרשב"א שאיירי ברוב ענייני הצלה ובשעת שלום והוא גם בהצלת יחיד שנמי חוזרין למקומן שהוא רק מטעם התירו סופן משום תחילתן.

על כל פנים, מפורש בתוספות ורשב"א, שמותר לחזור אף רק משום חשש התרשלות, דזהו ענין התירו סופן משום תחילתן...

על כל פנים, לתוספות ועירובין ורשב"א ביצה ברור שבענין הצלה שאין צריך לשהות התירו לחזור אף באיסור דאורייתא דתחומין י"ב מיל ואף שיצטרך להוציא ולהכניס ולהעביר ד' אמות דכלי הזיין, שא"כ גם

³ כ"כ **תוספות** (עירובין מד ע"ב ד"ה כל): "כל היוצאין להציל חוזרין למקומן - הא דלא חשיב ליה בפ"ק דביצה גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן, דזה אינו חידוש, וכל הנהו צריכי כדאמרינן התם".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

בהצלה זו שברוב הפעמים הצורך לשהות יש להתיר לחזור עם הרכב כשאין יכול להשיג נכרי שיוליכנו ברכב אף רק בשביל זה שיש לחוש לסופן משום תחילתן, וכל שכן כשאי-אפשר לו להישאר שם מפני חשש ליסטים ורוצחים שמצוי בשנים אלו במדינתנו, וגם כל שכן כשצריכין שמיכל החמצן יהיה בחזרה כדלעיל.

~ ביאור דברי הרמב"ם

לדעת הרמב"ם, סיבת היתר חזרה למקומם בכלי הנשק היא משום 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא', ולא משום סכנה שקיימת -

רמב"ם (הלי שבת פ"ב הכ"ג):

ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם, יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצווה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגויים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהן, מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

? מדוע הרמב"ם נימק את היתר החזרה מהצלה משום העתיד, 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא', הרי בגמרא אין כזה נימוק אודות דין זה?

! הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סימן יז אות ג-ד):

ויפה עשה הרמב"ם שהשמיט את הסברא של פיקוח נפש, כי למעשה לא זהו המתיר כאן, אלא עיקר המתיר הוא 'הנמצאת מכשילן'...

וקרוב לזה... מפורש גם בדברי **התוספות**... שהטעם הוא משום התירו סופם משום תחילתם. ודבריהם, שהם מתייחסים לפי הנוסח שלפנינו בדבריהם לסוף המשנה לעניין החזרה עם כלי הזין, מוכיחים, שגם הם לא פירשו הדין של חזרה עם כלי הזין מחמת סכנה ופיקוח נפש אלא מחמת ההיתר של סופם משום תחילתם, דהיינו שאם לא נתיר להם אף הם לא יצאו.

4. ביאור ההיתר

כאמור לדעה זו, סיבת ההיתר לחלל שבת הן בעדות לקידוש החודש והן בחזרה מפעילות הצלה, נובעת משום 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא' שיש כך היתר נרחב גם לאיסורי תורה. הקושי על כך הוא, הרי לא מדובר עתה על פיקוח נפש, אלא על פיקוח נפש עתידי שמא במקרים הבאים יתרשלו האנשים ולא יצאו להצלה אם לא נתיר להם לשוב לביתם. א"כ, מהי סיבת ההיתר לחלל שבת באיסורי תורה, הרי דומה הדבר כאילו החולי והחולה אינם לפנינו עתה?

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4.1 ספק פיקוח נפש

הרב שמואל וואזנר מבאר בדעת החתם סופר שההיתר מבוסס על ספק פיקוח נפש.⁴ כלומר, יש היתר לחלל שבת באיסורי תורה גם במקרה של ספק פיקוח נפש, והיא הסיבה שיש להתיר כעת חילול שבת באיסורי תורה על העתיד, 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', שכן כאילו החולה והחולי כעת לפנינו. הוא-הדין ביחס לעדות על קידוש החודש, שההיתר לחלל שבת הוא גם על מקרה של ספק, כגון עד אחד שראה יכול ללכת ולהעיד בחילול שבת שמא יצטרף אליו עוד עד -

שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כו):

ובעניותי בביאור הדברים דהמכשול סופו משום תחילתו הוא גדר ספק כמובן, דאולי אם לא תתיר להם הסוף יתרשלו בתחילתו, אבל אין זה ברור גמור דוודאי יתרשלו, והשתא בכל דבר שמספק אסור לחלל שבת ויו"ט, או דבר מצווה שאסור לעשות איסור תורה עבודה כהאי דשוחט בהמה ביום טוב ונמצא טריפה דאסור להפשיטה... פשיטא דלא התירו איסור תורה בשביל ספק זה דדילמא לא ישחוט בתחילה וכיו"ב כולם. אבל פיקוח נפש דמתירים איסור תורה דרך ודאי בשביל ספק אפילו הרחוק של פיקוח נפש... והטעם דלמדו זה מלא תעמוד על דם רעך... דאתי קרא לספק ואפילו הרחוק, וכמו שכתב רש"י שם שתחזור על כל הצדדין שלא יאבד דם רעך... והכא נמי, כיון דע"י שלא נתיר לחזור או לטלטל אחרי פעולת פיקוח נפש יארע שכשצריך לצאת להציל לא יצא, א"כ הרי ספק זה מחייב אותנו להתירו מהתורה גם בחזרה, דצריכים לחזור אחרי כל הצדדים ואפשריות להציל נפשות, ואין החזרה דומה לאין חולה לפנינו דלא מחללים כנ"ל, דהא אנו חוששים דיבוא לידי ביטול פיקוח נפש כשהחולה לפנינו, ויבוא למנוע מעיקר המצווה דלא תעמוד על דם רעך ועוד.

ביאור הדברים, דחזרה במקום שהיה תחילת ההליכה עבור חולה שיש בו סכנה לפנינו, נחשב גם עתה כחולה לפנינו, משום חשש דלעתיד כיו"ב שחולה לפנינו, משא"כ כשמעיקרא אין חולה לפנינו כלל. וכמו"כ לעניין עדות החודש, דחידוש יש בו דאפילו מספק מותר לחלל שבת, כמבואר ברמב"ם (פ"ג מקידוש החודש ה"ג) דאפילו יד זה יד אחד הרי זה הולך ומחלל שבת שמא ימצא אחר ומצטרף עמו... והלחם משנה אסיק דשאני הכא מכל התורה דתקנת המועדות תלוי בזה... וכתב הלחם משנה, דעל שום ספק מחללין. ואם מחללין על שום ספק, מזה קיבלו דגם שלא להכשילם לעתיד לבוא מחללין מהתורה, דהרי הספק לפנינו דאולי ע"י זה בפעם אחר לא ילכו כלל... יהיה איך שיהיה, דברי החתם סופר... ברורים בטעמם דבקידוש החודש ובפיקוח נפש מתירים גם איסור תורה סופן משום תחילתן.⁵

⁴ ראו גם: **שו"ת אגרות משה** (או"ח ח"ד סימן פ): "החשש דשמא יתרשלו לילך לפיקוח נפש אף שהוא חשש קטן ראוי לחוש לו יותר, דהרי מחללין שבת לפיקוח נפש אף על חשש קטן טובא... שנמצא שחשש התרשלות הקטן להציל נפשות עדיף לחוש לו מחשש גדול לעדות החודש".

⁵ כ"כ **שו"ת שבט הלוי** (ח"ח סימן פז).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4.2 מכשירי פיקוח נפש

לדעת הרב שאול ישראלי, הסיבה שניתן לחלל שבת גם באיסורי תורה, אף שכעת אין כאן פיקוח נפש אלא הוא פיקוח נפש עתידי, נובע מדין 'מכשירי פיקוח נפש', היינו שפעולה כזאת עתה מהווה הכשר ועילה לעתיד למקרה של פיקוח נפש. ההסתכלות אינה על המציאות כרגע אלא על העתיד -

עמוד הימיני (סימן יז):

והנראה לי, שההיתר הוא מגדר 'מכשירי', שגם הם הותרו בכלל פיקוח נפש... ואין צורך לריבוי מיוחד, שהרי גם רבי עקיבא המחולק עם רבי אליעזר לעניין מכשירי מילה ועבודה, לא נחלק אלא במכשירים שאפשר לעשותן מבעוד יום, וכאן הרי אי-אפשר היה שהרי לא ידעו מה שיהיה אחר כך. וזהו הפירוש בשעה זו נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, כי אם לא נתיר עכשיו את המעשה הזה שיש בו משום חילול שבת עכשיו, יביא הדבר מחר או לאחר זמן לאיבוד נפש, נמצא שפעולה זו של חילול שבת עכשיו היא הכרחית בכדי לצאת לפועל לאחר זמן ההצלה הנצרכת. ואם לא תיעשה עכשיו הפעולה ברור שזה יגרום פעם לאיבוד נפש, על כן הרי זה בגדר מכשירי פיקוח נפש שגם הוא הותר... נמצאנו למדים כלל, שגם פיקוח נפש שעדיין אינו עומד לפנינו לא לגבי רגע זה ולא לאחר כך, אבל ברור לנו שיגיע הדבר לזה בזמן מן הזמנים, אנו רואים אותו כאילו הוא כבר לפנינו, כי חובה זו של וחי בהם היא קיימת ועומדת לפנינו לא רק לגבי החיים של רגע זה אלא אנו מצווים ועומדים בזה גם לדאוג להצלת חיים שיצטרכו פעם להיות, אעפ"י שאין אנו יודעים מתי ואיך... ומעתה נראה, שאין גם מקום לחלק במידת השכיחות של הדבר לעתיד לבוא. שאפילו אם אין זה עלול לקרות אלא אחד מאלף, דיה הצלה אחת של נפש אחת בזמן מן הזמנים בכדי להתיר ולחייב לעשות פעולות אלה של חילול שבת שהם בגדר מכשירים להצלה זה שאם לא נעשה אותן אף ההצלה לא תצא לפועל.

4. פסיקות למעשה: היתר חזרה באיסורי תורה

~ שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן פ):

הנה בדבר אלו שנתאגדו בנוא יארק וברוקלין לחבורה להצלת נפשות, באשר שכמה פעמים אירע בכאן שאוכלוסי ישראל בחסד השי"ת הם מרובין, שאדם אחד בין בבית בין ברחובות פוסק מלנשום וכשמביאין לו שמה תיכף מיכל חמצן ועוד מיני כלים מדברים המועילין תיכף ממש הוא הצלה גדולה... אבל עיקר מה שיש לדון הוא לעניין החזרה לביתו ממקום החולה כשהוא במקום רחוק ואי-אפשר לילך רגלי ואף אם אינו רחוק כל כך אבל הוא בלילה שיש לחוש לילך רגלי מצד הרוצחים שמצוין עתה ולהישאר שם כל השבת ואף רק זמן גדול כעד היום, ואף באם כשיצטרך לשהות בזה זמן גדול יש לחוש שבני ביתו לא יניחוהו בפעם אחר וגם שהוא עצמו יתרשל, אם יש להתיר לבוא בחזרה בנסיעה ברכב. וזה פשוט, שבמקום ריבוי האוכלוסין שמצוי שאפשר ליארע לעוד אינשי שיש צורך גם למיכל כי לא הכינו עוד מיכל שיש צורך גדול להביא המיכל בחזרה ברכב, אבל הנידון הוא כשיש עוד מיכל במקום שנמצאים חברי אגודת הצלה זו וגם יש עוד חברים מאגודת הצלה זו שהוא רק לעניין איש זה אם רשאי לחזור בנסיעה ברכב בכלל, וגם אם ליכא נכרי שאפשר לסמוך עליו מצד חשש ההתרשלות... על כל פנים, לתוספות עירובין והרשב"א ביצה ברור שבעניין הצלה שאין צריך לשהות התירו לחזור אף באיסור דאורייתא דתחומין י"ב מיל ואף שיצטרך להוציא ולהכניס ולהעביר ד' אמות דכלי הזיין, שא"כ גם בהצלה זו שברוב הפעמים הצורך לשהות יש להתיר לחזור עם הרכב כשאין יכול להשיג נכרי שיוליכנו ברכב

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אף רק בשביל זה שיש לחוש לסופן משום תחילתן, וכל שכן כשאי-אפשר לו להישאר שם מפני חשש ליסטים ורוצחים שמצוי בשנים אלו במדינתנו, וגם כל שכן כשצריכין שממילא החמצן יהיה בחזרה כדלעיל.

~ **ארחות רבינו** (ח"א עמוד קנה אות ריג):

אמר לי מו"ר... בשם מרן **החזון איש**, שאין לאסור לרופא הנוסע בשבת לחולה לחזור עם מכוניתו לביתו, כדי שלא להכשילו לעתיד שיסרב לנסוע בשבת לחולה.

~ **שו"ת מנחת אשר** (ח"ב סימן מו):

ועובדא ידענא ששמעתי מפי תלמיד חכם נאמן ששמע מבעל הדבר, שאישה אחת רופאה שומרת תורה ומצוות שהייתה נוסעת ברכבה בשבת לטפל בחולים שיש בהם סכנה וחוזרת לביתה ברגליה. ופקד עליה מרן **הגרי"ז מבריסק** בכל תוקף לחזור לביתה ברכבה ואסר עליה לחזור ברגל. ונימוקו עימו, דלא ימלט דהחלטתה אם יש צורך לנסוע לטפל בחולה תושפע בתת-מודע מן הקושי והטורח לחזור ברגל ממקום רחוק, ומשום כך חובה עליה לחזור ברכבה משום פיקוח נפש. והדברים מופלאים.

ג. היתר איסורי דרבנן

לשיטה זו, אין להתיר איסורי תורה אלא רק איסורי דרבנן⁶

~ הרב שלמה קלוגר אסר לאדם לשוב לביתו באיסורי תורה -

שו"ת ובחרת בחיים (סימן צט):

באתי לשאול מאת הדרת גאונו בדבר אשר עובדא בא לידי באחד אשר היה לו חולה בתוך ביתו, חולה שיש בו סכנה, אשר היה מוכרח לדרוש ברופאים אשר המה רחוקים בעיר יותר מ"יב מיל, ושלח ישראל אחד אחריהם ובא השליח לשאול את פי אם מותר לו לחזור גם לביתו בשבת קודש, ויש חשש בדבר דאם לא נתיר לו לחזור לביתו לא יאבה גם הלוך. תשובה: חס וחלילה להתיר לו לשוב למקומו ולחלל שבת.

⁶ כ"כ **הרב עובדיה יוסף** (חזון עובדיה, שבת ח"ג הל' חולה שיש בו סכנה סעיף ג); לדעת **הרב שלמה גורן** (משיב מלחמה, ח"א סימן יד-טו) במקרה וחיילים יצאו למארב או פעילות מבצעית, לאחר סיומה כשאין נשקפת להם סכנה בהישארותם במקום, אסור להם לשוב למקומם ברכב או באיסורי תורה, כל ההיתר הוא רק איסורי דרבנן. כל זאת בתנאי וחיילים אלו אינם חיוניים למשימות נוספות או שאין כאלו משימות, שאל"כ הם צריכים לשוב לבסיס להמשך פעילות וכדו'; אמנם ב**שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות טז) אסר על רופא לחזור ממשמרת ברכב שלו באיסורי תורה: "כשנהג המכונית הוא אינו יהודי, יש להתיר לרופא לחזור עמו לביתו עם גמר טיפולו בבית-החולים או בבית החולה, אם יש חשש שבלא זה יכשילו אותו לעתיד לבוא שיתעצל לבוא, או כשיש מקום לחשוב שמחכים לו בביתו חולים שאין בהם סכנה, שזה דבר המצוי". אולם, בתשובות מאוחרות יותר כתב הרב ולדינברג שמי שמסתמך על ההיתר של הרב פיינשטיין 'אין מזיחין אותו' וניתן לעשות כן במקרים נדירים, ראו: **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק כא סימן נט): "אודות נסיעה חזרה בשבת של רופא שהובהל לבית החולים לחולה שיש בו סכנה מחשש שאם לא יתירו לו הנסיעה בחזרה יתעצל מלבווא בפעם אחרת בשבת כשיוזמן לבוא לחולה שיש בו סכנה... למרות כל האמור, אם ירצה מי שהוא להסתמך על הוראת הגאון הגר"מ פיינשטיין ז"ל יש לו עמוד הוראה גדול בזה להישען עליו, ואין מזיחין אותו"; **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק כב סימן צה): "ומכיון שכן שהמדובר על מקרים נדירים, במידה שהגוי אינו נמצא, או אינו פנוי למשימה הזאת, הנה בכל כגון דא אם ירצה, יוכל להסתמך על הוראת הגאון הגר"מ פיינשטיין ז"ל בספרו שו"ת אגרות משה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ הרב שלמה זלמן אוירבך הגיב לתשובתו של הרב משה פיינשטיין, ולדבריו אסור לחלל שבת באיסורי תורה בחזרה מהצלה.

א. היתר איסורי תורה מוגבל לימעהשה שהיה'

היתר איסורי תורה מוגבל רק למקרה של חזרה מהצלה עם כלי המלחמה, ומשום 'מעשה שהיה', שם הותרו איסורי תורה משום שהיו מפחדים לשבות במקומם ולכן הותר להם לשוב למקומם עם כלי הנשק. לכן אסור לו לאדם להחמיר על עצמו, 'כי כל חומרא בדבר זה אתי לידי קולא בפיקוח נפש דחמור יותר'. ברם, אין היתר כלל לעבור על איסורי תורה בהוצאה והכנסה של כלי הרופא והמיילדת, שאינם דומים כלל לימעהשה שהיה' -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ח) :

רופא שנקרא לחולה מסוכן אם מותר לחזור לביתו ע"י חילול שבת...⁷

וצריכים לומר לפי זה דהתקנה לא הייתה רק בזה שהתירו להם לחזור למקומם בכלי זינם, אלא שגם גזרו עליהם שלא ישובו למקומם בלי הכלי זיין, כי אם לא נאמר כן איך אפשר שיהא מותר לחזור ולעבור אדאורייתא בו בזמן שיכול שפיר לחזור לביתו בלי שום איסור. וגם נראה לפי זה, שגם אם לא יצאו כלל חוץ לתחום מכל-מקום מותר להם לשוב לביתם על כלי זינם גם דרך רשות הרבים. וגם נראה דכמו שאין אדם צריך כלל להחמיר על עצמו בנוגע להיתר של רבן גמליאל שיש להם אלפיים אמה לכל רוח הוא-הדין נמי לעניין זה שיכול כל אחד ליקח עמו את הכלי זיין אם רוצה לחזור למקומו ולא להימנע מזה משום חומרא בשבת, כי כל חומרא בדבר זה אתי לידי קולא בפיקוח נפש דחמור יותר... והכא נמי גם כאן שאם יהיו כאלה שיפקקו בהיתר זה וירצו להחמיר יבואו גם אחרים להחמיר בזה כדי שלא יהו נראין כקלי דעת ונמצא שאתה מכשילן לעתיד לבוא ואתי לידי סכנה.

עכ"פ פשוט הדבר שלא התירו מלאכה דאורייתא אלא לעניין כלי זיין, אבל ברופא שנקרא בשבת לחולה וכן חכמה הבאה לילד והבא להציל מן הדליקה אע"ג שיש להם אלפיים אמה לכל רוח, מכל-מקום גם למקומם אינם מותרים לחזור אם זה יותר מתחום שבת וכל שכן שלא לחלל שבת באיסורי תורה, שהרי גם ביוצאים להציל מאוייב ויד עכו"ם תקיפה ג"כ לא שרי אלא א"כ הם מפחדים לשבות במקום שהצילו. וזה ודאי פשוט דמכשירי רפואה שהם כלי אומנות של הרופא והמיילדת לא שייכי כלל לסוג ההיתר של כלי זיין, דהוא רק משום מעשה שהיה שרדפום אויבים ונכנסו ליטול כלי זינם.

⁷ בהערה נכתב: "מקצת מהדברים האמורים כאן מובאים בסימן הקודם, אך היות ונדפס בספר החשוב והמפורסם אגרות משה (ח"ד או"ח סימן פ) פסק הלכה בעניין זה מהאי גאון וצדיק מפורסם הקב"ה יאריך ימיו ושנותיו בטוב ובנעימים, והדברים נוגעים למלאכות דאורייתא בשבת, הנני מפרסם מאמר זה לאחר שהגאון הנ"ל שליט"א נתן לי רשות על כך".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. בין קידוש החודש לפיקוח נפש

כאמור, החתם סופר שיש היתר לחלל שבת באיסורי תורה לעדות קידוש החודש. לדברי הרב אוירבך, יש להבחין בין קידוש החודש שהוא עניין לאומי הנוגע לכלל ישראל, אז התירו אף איסורי תורה, לבין פיקוח נפש עבור יחיד שאין להתיר איסורי תורה -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ח):

וכיון שכן יתכן, דאע"ג שהצלת נפשות קודם לעדות החודש, מכל-מקום בדבר שנוהג בכל חודש ותיקון המועדות של הכלל ישראל תלוי בזה אפשר שראו חכמים צורך להתיר בזה יותר מאשר במקרים בודדים של פיקוח נפש.

וכן רואים גם בחתם סופר (או"ח סימן רג) שכתב: וכשם שההולכים להציל לפיקוח נפש שהוא רק דחוייה בשבת, אפילו הכי התירו לחזור למקומן סופן משום תחילתן, כל שכן דיחוי דקרבת דהותרו בשבת קל וחומר דמשולך לעתיד לבוא דחי שבת. ורואים שהחתם סופר סובר דלעדות החודש יש להקל טפי מפיקוח נפש.

ג. אין חשש רשלנות מתיר איסורי תורה

הרב שלמה זלמן אוירבך טוען שלא מצאנו שהתירו איסורי תורה משום חשש רשלנות עתידית. לדבריו, משום שיש מצוות הצלה לא תעמוד על דם רעיד' וכן יש מצווה להעיד על קידוש החודש, מכוח חיוב מצווה אדם לא יתירשל עתידית, ולכן אין להתיר איסורי תורה מחשש רשלנות עתידית -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ח):

גם נראה דלכאורה לא מצינן בש"ס שהתירו חכמים מלאכה דאורייתא מפני חשש שאם לא נקל עליהם ולהתיר יתירשלו מהצלת נפשות, ורק איפכא הוא דמצינן דאין עושין מלאכות של הצלת נפשות ע"י קטנים ונכרים משום זימנין דליתנייהו ואתי ג"כ לאהדורי בתרייהו מפני הפחד מחילול שבת ויבוא מתוך כך לידי סכנה.

וגם נלענ"ד דמשום הך טעמא התירו חכמים ליולדת איסורי תורה של שבת ויוהכ"פ בג' ימים הראשונים מפני שחששו שיהיו כאלה שבגלל הפחד מאיסור תורה יחמירו על עצמן לחשוש דשמא אינן צריכות לכך וירצו להימנע מחילול שבת או מלאכול ביום הכיפורים ולכן התירו לכל היולדות אפילו אם הרופא אומר שאינה צריכה ואף גם היא לא אמרה צריכה אני, אבל כמדומה שלא נזכר בש"ס החשש שיעבור אדם על לא תעמוד על דם רעך ויתירשל מהצלת נפשות.

והא דמצינו בקידוש החודש דחששו לכך, היינו שמפני הצער יבואו גם לחשוב דמסתמא יש גם עדים אחרים שיעידו ואתי לאימנועי, אבל לא מצינן דחיישינן לרשלנות גם ביודע שצריכים לעדותו.

גם נראה דאם נחשוש לרשלנות היינו צריכים להתיר לרופא גם להדליק נר בשבת כדי למצוא את בגדיו המיוחדים לו בגלל החשש שמא יתירשל בפעם אחרת מלבוא מפני שיתבייש לצאת בלי בגדיו המגוהצים, וכמו כן צריכים גם להתיר לרופא הנקרא לחולה ביוהכ"פ לאכול וגם לנסוע גם כשאין שום צורך לכך כיון שבגלל הצום ודאי קשה לו קצת ואם לא נתיר יחפש אח"כ אמתלא מליכך לחולה, ומסתבר שההיתר צריך להיות באופן כללי לכלם כי אם רק למי שידרוש הרי יראה בעיני הבריות כקל דעת ומשום כיסופא יבוא להתירשל בפעם אחרת, וכמו שהתירו באופן כללי אלפים אמה לכל רוח ללא שום סייג כך גם זה...

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אבל עכ"פ לא מצינן דחששו שימנעו אנשים מהצלת נפשות בגלל רשלנות של עונג ורצון האדם להיות בביתו יחד עם משפחתו, שהרי גם בעדות החודש שהרבו מאד חכמים להתיר איסורי שבת מכל-מקום לא התירו אותם לחזור למקומם אם זה יותר מאלפיים אמה.

ואף שלצערנו יש הרבה רופאים קלי דעת אשר לגבי דידהו החשש הוא אמת שהם חשודים להימנע מלכת להציל את החולה אם לא יוכלו אח"כ לחזור ברכב לביתם, מכל-מקום אנו אין בכוחנו להתיר משום כך איסורי תורה.

שו"ת ובחרת בחיים (סימן צט):

כל דהמצווה יותר גדולה מסתבר יותר דלא נגזור בזה סופן משום תחילתן, דהיכא דהוי דבר הרשות, כגון ביום טוב או אף דהוי מצווה כגון לעדות החודש, דאין המצווה גדולה כל-כך, יש לחוש דממנע ולא עבדי, לכך יש לחוש לסופן משום תחילתן.

אבל היכא דהוי פיקוח נפש דהוי מצווה גדולה מאוד, בזה אף אם לא נתיר לו סופן לא יהיה ממנעי, ולכך לא התירו בזה סופן משום תחילתן.⁸

ד. אין להתיר אף איסורי דרבנן

הרב צבי פסח פראנק אוסר על רופא לשוב לביתו בשבת לאחר פעילות הצלה, ואף הוא אוסר עליו לכבות את הרכב לאחר שהגיע להציל גם כשמדובר על איסור דרבנן.⁹

לדבריו, סיבת ההיתר 'סופם משום תחילתם' נאמרה רק לגבי מקרים מסוימים שגם אז ההיתר הוא באיסורי דרבנן בלבד, כגון חזרה מהצלה אלפיים אמה בלבד. אבל לא מצאנו היתר זה אלא במקרים מסוימים ולא ברופא כנ"ל, ולכן לדבריו בכל האירועים המצויים לנו אין להתיר כלל ועיקר -

שו"ת הר צבי (או"ח ח"ב סימן י):

על-דבר השאלה ברופא שדירתו בפרדס חנה ובשבת קודש נקרא בדחיפות לחולה בחדרה ונסע לשם במכונית שלו ואח"כ חזר עמה לביתו בפרדס חנה, וכיבה שם את המכונית, כי חושש שמא יקראוהו לחולה אחר ע"כ אינו מניחו שיהא דלוק.

הנה לא ידעתי מדוע כת"ר שם את הדגש על מה שכיבה את המכונית בהגיעו לביתו, שכיבוי הוא מדרבנן ולא מסתפק על עצם החזרה לביתו שיש בזה משום הבערה דאורייתא.

ולדעתי אין להתיר בזה משום התירו סופו משום תחילתו (ומטעם כדי שלא להכשיל לעתיד לבוא שלא ירצה לבוא להצלת החולה)...

גם באיסור דרבנן אנו לא אומרים מעצמינו התירו סופם משום תחילתן אלא במקום שמצינו במשנה ובגמרא, ואם אמנם מצינו במשנה ראש-השנה שהקילו חז"ל לחכמה הבאה לילד ולהבא להציל מפני הדליקה, אבל הקולא שם היא רק לעניין שיש להם דין כאנשי העיר להיות להם אלפיים אמה לכל רוח אבל לא התירו להם לחזור לבתיהם...

⁸ הובאו דבריו גם אצל שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות יב).
⁹ ביחס לכיבוי הרכב, ראו: שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות טו): "אם מותר לכבות מנוע המכונית עם הגעתה אל המקום המיועד לבית-החולים או אל בית החולה, משום חשש לפן ואולי יתהווה איזה קילקול והתפוצצות במכונית אם נשאירנה דלוקה, הדבר טעון הכרעה אם יש לדונה משום כך כגחלת ברשות הרבים דהתירו לכבותה כדי שלא יזוקו בו רבים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ואף שלעניין היוצאים להציל מן הגויים אמרו בעירובין (מה ע"א) שכל היוצאים להציל חוזרים בכלי זינם למקומם... כבר כתב בשיטה מקובצת (ביצה יא ע"ב ד"ה הקשה הרשב"א) דהתם לא משום התירו סופן משום תחילתן הוא אלא משום סכנה הן שחוזרים ונושאים כלי זינן אפילו בשבת... אולם בתוספות (עירובין מד ע"א ד"ה כל) משמע שההיתר הוא משום שהתירו סופן משום תחילתן... וכן הוא בחידושי הרשב"א (ביצה יא ע"ב ד"ה בפלוגתא). אולם גם להתוספות והרשב"א על כורחך צריך לומר שההיתר לחזור הוא רק בהא דיוצאים להציל מן העכו"ם, אבל בחכמה והבא להציל מהגייס ומהנהר לא התירו חזרה לביתו אלא שיהא כאנשי העיר שיהיה לו אלפיים לכל צד... המורם מכל הני"ל, שאפילו כיבוי דרבנן אין להתיר בנידון דידן סופו משום תחילתו מטעם דאם לא נתיר לו לא ילך אצל החולה... ולכן אין היתר להרופא הזה אלא לצמצם בהדלק כשיעור שיהא בו רק בכדי ללכת ולנסוע להחולה ולשבות שמה עד מוצאי-שבת קודש, ורק אם יודע שבמקום דירתו יש לפניו חולה שיש בו סכנה, הרי בוודאי שריא לו לחזור לביתו בשביל החולה שצריך לבקרו, אבל כיבוי בשביל הפסד הדלק זה אין להתירו, וגם הנסיעה בחזרה לביתו אין להתיר לו.

? מצאנו היתר חזרה משום 'נמצאת מכשילים לעתיד לבוא', גם כאלו שאינם קשורים לחזרה מהצלה

~ היתר חזרה משמיעת דרשה ביום-הכיפורים

בבלי יומא (עז ע"ב):

שומרי פירות עוברין עד צווארן במים ואין חוששין. רב יוסף שרא להו לבני בי תרבו למיעבר במיא למיתי לפירקא, למיזל לא שרא להו. אמר ליה אביי, אם כן אתה מכשילן לעתיד לבוא.

~ היתר חזרה מהלוויה

שולחן ערוך (או"ח הלכות יום טוב סימן תקכו סעיף ו):

מותר ללוות המת ביום-טוב ראשון תוך התחום, וביום-טוב שני אפילו חוץ לתחום, וחוזרין למקומם בו ביום. וכן מותר להחזיר כלי הקבורה שהולכו עמהם חוץ לתחום.

מגן אברהם (שם ס"ק יג):

אפילו יצאו חוץ לדי' אלפים אמה מותרים לחזור, שלא תהא מכשילים לעתיד לבוא.